

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 139-148.

Geliş Tarihi–Received Date: 26.01.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.07.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

 10.53718/gttad.1242750

 ALİ KOZAN*

ÖZ

Zâviyeler, buldukları bölgedeki halkın irşad faaliyetlerini yürüterek bölge halkının İslam anlayışının oluşmasında etkili olan mekânlardır. Bu mekânlar bir nevi külliye gibi içinde barındırdığı mescit, medrese, hamam ve mutfak gibi yapılarla yöre insanının temizlik, ibâte ve iâşelerini de temin eden dinî-sosyal kuruluşlardır. Dervişlere ve şeyhlere tahsis edilmekle birlikte bazı emirler adına da inşa edilen zâviyelerin arazi tahsisıyla vakıf kurmalarına da imkân tanınmıştır. Şanlıurfa'da da zâviye vakfı olarak pek çok kurum olmakla birlikte Memlûk ve Eyyübî devirlerinden Osmanlı'ya intikal eden iki zâviye göze çarpmaktadır. Bunlar Urfa'da Zengî-Eyyübî devrine ait Şeyh Mesud Dede Horasanî ve Memlûk devrine ait Emir Mencik zâviyeleridir. Şeyh Mesud Zâviyesi, Zengî (1144-1182) Atabeyliği ve ardından Eyyübîlerin (1182-1193) Ruha hakimiyeti devrinden günümüze intikal etmiş küçük ölçekli bir vakıftır. Urfa'da Eyyübîlere ait en eski İslam kitabesinin Şeyh Mesud Zâviyesi kitabesi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Şeyh Mesud'un, XII. yüzyılın ortalarında Horasan eyaletine bağlı Nişabur'dan gelerek Ruha'ya yerleşen bir Horasan Ereni olduğu düşünülmektedir. Yine kitabesinden hareketle, mescit, çilehâneler ve misafir odalarını içerisinde barındıran bir manzume olup Selahaddin Eyyübî'nin 1182'de Urfa'yı ele geçirmesinin akabinde 1183'te yapıldığı anlaşılmaktadır. 1523 yılı tahrir kaydına göre zâviye vakfının gelirlerini Emir Mencik vakfından tahsis edilen bir hisse ve bir takım gayrimenkullerin kiralaları oluşturmaktadır. 1760'lı yıllara gelindiğinde zâviyenin yıkılmış halde olup, eşkıyaların durağı ve fesat ehlinin toplanma yeri olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir dönem zâviyenin yapılış amacı dışına çıkarak hayır işlevini yitirdiği görülmektedir. Şeyh Mesud Zâviyesi'ne farklı dönemlerde yapılan mütevellî, zâviyedâr, şeyh, türbedâr ve kandildâr atamaları arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir.

Günümüzde sadece mescit kısmı ayakta kalan ve mescitle birlikte zâviye, medrese ve imarettten müteşekkil Emir Mencik Zâviyesi, Memlûklerin Şam Meliki Emir Mencik tarafından yaptırılmıştır. Emir Mencik (ö. 1375), Muhammed Ali devrinde önce Şam ve ardından da Tarsus nâibliği görevini yürütmüştür. Şam, Halep, Tarsus ve Birecik'de de aynı adla zâviyeleri bulunmaktadır. Siyasî hayatında Şam, Tarsus, Urfa ve Birecik şehirlerinin yönetimini üstlenmesinden dolayı bu şehirlerde onun adına birer zâviye ve zâviyeye bağlı vakıflar teşekkül etmiştir. 19 Şubat 1374 tarihli vakfiyesine göre gelirlerinin tamamı, Vefâî tarikatı şeyhlerinden Seyyid Celâleddin ve evlâdına ait olmak üzere zâviyeye tahsis edilmiştir. Vakıf gelirlerinin bir bölümü de Urfa'daki diğer zâviyelerde görevli olanlara, seyyid ve âlimlere cihet olarak şart koşulmuştur. Buradan hareketle zâviye vakfının hayrî bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Yine vakfiyesinden hareketle zâviyenin ilk dönemlerde Vefâî tarikatına bağlı bir müessese olarak hizmet verdiği de anlaşılmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtlarında vakfa yapılan mütevellilik, mutasarrıf/nazırlık, müderrislik, muallim-i sibyan atamalarına da rastlanmaktadır. Vakfın varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, arşiv kayıtları bağlamında Emir Mencik ve Şeyh Mesud Dede Horasanî zâviyelerinin teşekkülü ve hayrî vakıflar olarak işleyişi üzerinedir. Urfa'da Memlûk ve Eyyübî devrinden Osmanlı'ya intikal eden zâviyelere ilişkin dönem kaynakları, kitâbeler ve arşiv kayıtları kullanılmıştır. Kuruluşlarından itibaren söz konusu zâviyelere ve vakıflarına pek çok atama yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak zamanla kuruluş devrindeki işlevlerinden uzaklaşarak XIX. yüzyıldan sonra mütevelliden ibaret kalan vakıflar hâline dönüşmüşlerdir.

*Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, E-Posta: ali.kozan@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8776-2379.

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

Anahtar Kelimeler: Eyyübîler, Memlûkler, Urfa, Emir Mencik Zâviyesi, Şeyh Mesud Zâviyesi, Vakıf.

ZAWIYAHS AND FOUNDATIONS TRANSFERRED TO THE OTTOMAN EMPIRE FROM THE MAMLUKS AND AYYUBIDS IN URFA

ABSTRACT

Zawiyas are places that are effective in the formation of the Islamic understanding of the people of the region by carrying out the guidance activities of the people in their region. These places are religious-social institutions that provide the cleaning, food and beverage needs of the local people with the structures such as the mosque, madrasah, bath and kitchen, which are like a kind of social complex. Although it was allocated to dervishes and sheiks, zawiyahs built on behalf of some emirs were also given the opportunity to establish foundations with the allocation of land. Although there are many institutions as zawiyah foundations in Şanlıurfa, there are two zawiyahs that were transferred to the Ottoman Empire from the Mamluk and Ayyubid eras. These are Sheikh Mesud Dede Khorasani from the Zengi-Ayyubid era and Emir Mencik from the Mamluk period in Urfa.

Sheikh Mesud Zawiyah is a small-scale foundation that has been passed down from the time of the Atabey of Zengi (1144-1182) and then the Ayyubids (1182-1193) domination of the Ruha. It is thought that the oldest Ayyubid Islamic inscription in Urfa is the Sheikh Mesud Zawiyah inscription. It is also thought that Sheikh Mesud was a Khorasan Eren who came from Nishabur in the province of Khorasan in the middle of the 12th century and settled in Ruha. Again, based on its epitaph, it is understood that it is a poem that includes a mosque, çilehanes and guest rooms, and was built in 1183 after Salahaddin Eyyubi's capture of Urfa in 1182. According to the 1523 tahrir record, the income of the foundation consists of a share allocated from the Emir Mencik foundation and some real estate rents. When it comes to the 1760s, it is stated that the zawiyah was in ruins and was a bandit stop and a gathering place for the people of mischief. Therefore, in the second half of the 18th century, it is seen that the zawiyah went out of its purpose and lost its charitable function. The appointments of trustees, zawiye-dârs, sheikhs, tombs and kandildars to the Sheikh Mesud Zâviyah at different times can be followed from the archive records.

Emir Mencik Zawiyah, which consists of a zawiyah, a madrasa and a soup kitchen, with only the masjid part of it standing today, was built by Emir Mencik, the Mamluks' ruler of Damascus. Emir Mencik (d. 1375) during the reign of Muhammad Ali, he first served as the naib of Damascus and then of Tarsus. There are also zawiyahs with the same name in Damascus, Aleppo, Tarsus and Birecik. In his political life, he assumed the administration of Damascus, Tarsus, Urfa and Birecik, and in these cities, a zawiyah and foundations connected to the zawiyahs were established in his name. According to the charter dated February 19, 1374, all of its revenues were allocated to the zawiyah, belonging to Seyyid Celaleddin, one of the sheikhs of the Vefai order, and his son. It was stipulated that a part of the income of the foundation should be given to those who work in other zawiyahs in Urfa, sayyids and scholars. From this point of view, it is understood that the zawiyah foundation is a charitable foundation. It is also understood from the foundation charter that the zawiyah served as an institution affiliated to the Vefai sect in the early periods. In the Ottoman archive records, there are also the appointments of trustee, governor/nâzır, mudarris, and primary teacher to the foundation. It is understood that the foundation continued its existence until the beginning of the 20th century.

The aim of this study is on the formation of Emir Mencik and Şeyh Mesud Dede Khorasanî zawiyahs and their functioning as charitable foundations in the context of archive records. Period sources, inscriptions and archive documents related to the zawiyahs transferred to the Ottoman Empire from the Mamluk and Ayyubid eras in Urfa were used. It is understood that many appointments have been made to these zawiyahs and foundations since their establishment. However, over time, they moved away from their functions in the establishment period and turned into foundations that remained only trustees after the 19th century.

Keywords: Ayyubids, Mamluks, Urfa, Emir Mencik Zawiyah, Sheikh Mesud Zawiyah, Foundation.

GİRİŞ

Zâviyeler, bir şeyhe bağlı tarikat mensubu dervişlerin hayatlarını idame ettirdikleri gelip geçenlerin ihtiyaçlarını karşıladıkları yapı veya yapı toplulukları¹ olarak tanımlanır. Müslüman halkın İslâm anlayışında ve gayrimüslimlerin ihtidâ etmesinde önemli roller oynayan zâviyeler, içinde barındıkları ve çoğu zaman dinî, hayrî

¹ Ahmet Yaşar Ocak; Suraiya Faruqi, "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınevi, C. 13, İstanbul 1986, s. 468.

ve ictimâî bir gaye ile vakıf olarak tahsis edilen mescit, medrese, hamam, mutfak gibi müesseselerle toplumun ibadet, eğitim, temizlik ve iâşe-ibâtelelerini karşılamışlardır.²

Zâviyelerin Anadolu topraklarında ilk teşekkülünün X.-XIII. yüzyıllarda bölgeye yapılan akınlar ve ilk Türk-İslâm devletlerinin kurulması ile gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde Mâverâünnehir, Harezm, Azerbaycan ve Erran bölgelerinden gelen Türkmenlerin Anadolu coğrafyasında yer bulma maksadıyla yaptıkları göç hareketlerinde³ Anadolu'ya derviş zümrelerinin de geldiği bilinmektedir. Dervişler genellikle, dönem hükümdarları tarafından saygıyla karşılanmış, kendilerine ait tekke ve zâviyeler yapmalarına müsaade edilmiş, vergiden muaf tutularak tarım arazilerini kullanmaları için imkân tanınmıştır.⁴

Söz konusu dönemde Anadolu'da vergiden muaf bir şekilde dinî ve hayrî hizmetlerde bulunan dervişler⁵ tarafından kurulan tekke ve zâviyelerin inşası, aydınlatması, ısınması, tefrişatı, su ve temizlikle ilgili ihtiyaçları, bakım ve onarım masrafları, görevlendirilen personellerin maaşları için genelde araziler ve mülkler ile bunların nakdî gelirlerinden vakfedilen mallar kullanılmaktadır.⁶ Dolayısıyla vakıf halinde inşa edilen ve donatılan söz konusu müesseselerin gelirleri genellikle buralara vakfedilen köyler, mezralar ile bağ ve bahçelerin gelirlerinden oluşmaktadır. Günümüz Anadolu topraklarına bir dönem hâkim olan Eyyübîler ve Memlûklüler de bu gelenek çerçevesinde tekke ve zâviyeler için tesis ettikleri vakıfların gelirlerini tahsis ederek masraflarını karşılamışlardır.

XVI. yüzyıl vakıf tahrir kayıtlarına göre Osmanlı öncesinde Urfa sancağında Ayn-ı Halilürrahman, Mevlüd-i Halilürrahman, Abdurrahman Avf, Hz. Cabir Ensârî, Mencik ve Şeyh Mesud Dede-i Horasânî Zâviyesi adı altında altı zâviye vakfı yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı devrinden günümüz Türkiye'sine intikal eden Şeyh Saffet, Sâdık Kalfa, Hindistani ve Afgan gibi tekkeler bulunmaktadır.⁷ Bu çalışma Urfa'da Memlûk ve Eyyübîler devrinden intikal eden Emir Mencik (Mencek, Muncuk)⁸ ve Şeyh Mesud Horasani zâviyeleri ve bu zâviyelere bağlı vakıflar ile sınırlıdır. Söz konusu zâviyelerden Şeyh Mesud Zâviyesi, Zengî (1144-1182) Atabeyliği ve ardından Eyyübîlerin (1182-1193) Ruha/Urfa hakimiyeti devrinden günümüze intikal etmiş küçük ölçekli bir vakıf eseridir. Mescit ve imaret yapı manzumesinden müteşekkil Emir Mencik Zâviyesi ise, Memlûklerin Şam meliki Emir Mencik tarafından yaptırılmıştır.⁹

Konu ile ilgili bir diğer husus, zâviye vakıflarının varlığı ve vakfa yapılan muhtelif görevlendirmelerdir. Arşiv belgelerinde daha çok vakıfların hizmet verebilmesi için yapılan görevlendirmeler ön plana çıkmaktadır. Nitekim vakıf hukukunda cihet adı verilen görevlendirmeler, ilmî ve bedenî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, vazifenin ifâsının, ilmî yeterlilik şartına bağlı olan müderrislik, mütevellilik, imamlık, kâtiplik, câbilik ve duâgûluk gibi görevlendirmelerdir. Diğer kısım ise iş ve sanatla alakalı olan ve ilim tahsiline gerek duyulmayan türbedârlık, ferrâşlık gibi cihetlerdir.¹⁰ Vakıflar, vâkıflar tarafından belirlenen şartlara göre mütevellî/kayyım-ı vakf yahut mütekellim-i ale'l-vakf¹¹ eliyle idare edilmekle birlikte bu işlemlerin tasdik ve gözetimi kadılık teşkilatının sorumluluğundadır.¹² Vakıf sevk ve idaresini düzenleyen mütevelliler; zâviyede dinî ve sosyal hizmetleri yürüten şeyhler; benzer bir görevi icra eden ve zâviye sahibinin soyundan geldikleri bilinen küçük tekke şeyhleri olan zâviyedârlar¹³ söz konusu müessesede görevli zümreler arasında yer almaktadır. Bu araştırmaya konu olan Urfa'daki Emir Mencik ve Şeyh Mesud Zâviyelerine tarihsel süreçte aynı soydan gelen evlat veya kardeşlerin görevlendirildiği göze çarpmaktadır. Söz konusu görevlendirmelere ait tahsisatlar ise

² Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7/1, Sivas 2003, s. 276-277. Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985, s. 112. Bahaeddin Yedişildiz, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınevi, C. 13, İstanbul 1993, s. 153.

³ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 65-67; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 93; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 133-134.

⁴ Barkan, agm, s. 292; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 41-42; Söz konusu zâviyeler için ayrıca bakınız. Ocak ve Faruqi, agm, s. 470.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I İstila Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, s. 281-289; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat, İstanbul 1993, C. I, s. 159-160, 188-190; C. II, s. 167-168; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s. 60, 82, 83.

⁶ M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesine Dâir Araştırmalar", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 323-324; Bahaeddin Yedişildiz, "Vakıf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 480.

⁷ A. Cihat Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa (Mimari)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 343.

⁸ Asıl adı İbn Tagrıberdî'de Muncuk el-Yusûfî olarak geçmektedir. İbn Tagrıberdî, *en-nucümü'z-zâhire fi mülûk Mısır ve'l-Kâhire*, C. 11, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1950, s. 28.

⁹ Bu coğrafyadaki XVI. yüzyıl tekke ve zâviye vakıfları için bkz. Alpay Bizirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 376-385.

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Cihet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 546.

¹¹ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 170.

¹² Köprülü, agm, s. 323-324.

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınevi, İstanbul 1993, s. 648; Ocak ve Faruqi, agm, s. 472.

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

genellikle zâviye gelirleriyle ödenmektedir. Bu çalışmada arşiv kayıtlarında yer alan tevcih kayıtları ve tahsisâtlar da vakfın işleyişi bağlamında incelenmiştir.

Konunun farklı yönlerine ilişkin daha önce birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Bizbirlik'in Diyarbakır beylerbeyliğindeki vakıflar üzerine yaptığı doktora çalışması olup Emir Mencik ve Şeyh Mesud zâviyeleri XVI. yüzyıl ortalarındaki vakıf gelirleri açısından incelenmiştir.¹⁴ Urfa'daki vakıf hizmetlerine yönelik Kazıcı'nın çalışması¹⁵ Urfa'da Şeyh Yalınçık, Şeyh Tahir ve Şeyh Müslim adlı zaviyelerle ilgili sınırlı sayıda kayda yer vermiştir. Şer'iyye sicillerine göre Urfa vakıflarının ele alındığı Birecikli'nin çalışması ise Halilu'r-Rahman, Rıdvâniye ve Urfa'daki muhtelif camilere ait XIX. yüzyıl vakıflarına yer vermiştir.¹⁶ Dolayısıyla her iki çalışmada da Şeyh Mesud ve Emir Mencik zaviyelerinden bahsedilmemiştir. Urfa vakıflarını ele aldığı çalışmasında ise Turgut, Şeyh Mesud Zâviyesi'nden sadece Urfa Şer'iyye Sicili'nde geçen bir hükme atıfta bulunarak bahsetmiştir.¹⁷ Güler'in çalışması ise zâviyenin mimarisine ilişkindir.¹⁸ Bu çalışmada ise, gerek dönem kaynakları gerek arşiv belgeleri gerekse Hurufat defterlerinden hareketle Şeyh Mesud ve Emir Mencik vakıflarının teşekkülü, birer hayrî vakıf olarak işleyişi ve geçmişten günümüze kadar geçirdikleri dönüşümler ele alınmıştır.

1. Şeyh Mesud Zâviyesi ve Vakıfları

Şeyh Mesud Zâviyesi, Zengî (1144-1182) Atabeyliği¹⁹ ve ardından Eyyübîlerin (1182-1193) Ruha hâkimiyeti devrinden günümüze intikal etmiş küçük ölçekli bir vakıftır. Şeyh Mesud'un, XII. yüzyılın ortalarında Horasan bölgesine bağlı Nişabur'dan gelerek Ruha'ya yerleşen bir Horasan Ereni olduğu düşünülmektedir.²⁰

Ölümü ile beraber zâviye içerisine defnedildiği düşünülen Şeyh Mesud'a ait türbe kitabesi, tekkenin yanında yer alan kayaya kazılmıştır. Müfit Yüksel'in okuduğu kitabesinden hareketle Urfa'da Eyyübîlere ait en eski İslâmî kitâbenin Şeyh Mesud Zâviyesi'ne ait olduğu düşünülmektedir. Kitabenin günümüz Türkçesinde okunuşu şöyledir: “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın rahmetine muhtâc, fakîr, Nişaburlu Said Hengel'in oğlu Mesûd bu sarnıcın yapımından fâriğ olup inşâsını Recep ayının onlu günlerinden Pazar günü sene beş yüz yetmiş dokuzda tamâma erdirdi. Allah'ın rahmet ve inâyeti onun üzerine olsun. Onun ve tüm müminlerin yardımcısı olsun!*”²¹ Kitabesinden hareketle, mescit, çilehâne ve misafir odalarından oluşan bir manzume olup Şeyh Mesud tarafından Selahaddin Eyyübî'nin Urfa'yı ele geçirmesinin(1182)²² hemen akabinde 1183'te yapıldığı anlaşılmaktadır.

Türbeye ait iki farklı tamir kitabesine rastlanmaktadır. İlk tamirat Ömer Bey, diğeri ise dönemin Urfa valisi Ali Paşa'nın emriyle yapılmıştır. Kitabelerin tarihi olmayıp Ali Paşa'ya ait Batı duvarında yer alan kitabenin son mısrası ebced hesabıyla 1684 tarihine; Ömer Bey'e ait kuzey duvarında yer alan kitabenin son mısrası ise aynı hesapla 1717'ye denk gelmektedir.²³ Türbenin son tamirâtı 2010 tarihinde Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce yapılmış ve bu çerçevede restore edilerek ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur.²⁴ Zâviyede Şeyh Mesud'un türbesi de bulunmaktadır. Şer'iyye sicillerinde, zâviye evkâf-ı kadime olarak geçmekle birlikte vakfiye kaydı mevcut değildir.²⁵

1523 yılına ait tahrir kaydına göre vakfın gelirlerini Emir Mencik vakfın gelirlerinden ayrılan bir hisse ve bir takım gayrimenkullerin kiralaları oluşturmaktadır. Söz konusu gelir bu tarihte zâviyedâr Hacı Bekir'e verilmektedir. 1564 senesinde ise iki hizmetlisi olan vakfın gelirlerinde artış yaşanmıştır.²⁶

¹⁴ Bizbirlik, *age*, s. 376-385.

¹⁵ Ziya Kazıcı, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5-6, 1987-1988, İstanbul 1993, s. 96-97.

¹⁶ Bkz. İhsan Burak Birecikli, “Medine-i Urfa Şer'iyye Sicillerine Göre Urfa Kazasında Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, Haziran 2012, ss. 245-264.

¹⁷ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları 1850-1900*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 89.

¹⁸ Mustafa Güler, “Urfa Şeyh Mes'ud Horasanî Zaviyesi”, *Megaron*, 2017, S. 4/12, ss. 589-604.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-kâmil fi't-târih*, C. IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 331; *Abu'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 378-379; Alptekin, Urfa'nın İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilmesinden sonra (1144) buraya Türkmen ailelerin yerleştirildiğini düşünmektedir. Coşkun Alptekin, “Zengi'nin Urfa'yı Fethi”, *Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 1/4, Erzurum 1986, s. 77-78.

²⁰ Aydemir'e göre de Şeyh Mesud Horasanî, Urfa'daki Horasan-Yesevi geleneğinin temsilcisidir. bkz. Salih Aydemir, “Anadolu'nun Gönül Fatihleri: Horasan Erenlerinin Urfa'daki İzleri-Şeyh Mes'ud Nişaburi, Bediüzzaman Ahmed Hemedani ve Dede Garkın Horasan”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, Ed. Süleyman Gezer, Ankara 2019, s. 566.

²¹ <https://mufity.blogspot.com/2021/02/urfada-haclardan-geri-alnmas-sonrasinda.html> Erişim Tarihi: 18/01/2022.

²² *Abu'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 429.

²³ Mahmud, Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları 12, Ankara 2001, s. 253-255.

²⁴ Şeyh Mes'ud Horasanî Zâviyesi'nin mimari açıdan incelendiği ve geçirdiği onarımlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Güler, *agm*, ss. 589-604.

²⁵ Turgut, *agt*, s. 89.

²⁶ Bizbirlik, *age*, s. 381.

Nitekim zâviyedârlık görevini yürüten Veys, 1717’de görevi yürütmeye ehil olmadığı ve türbeyi ziyarete gelenlere zorluk çıkarttığı gerekçe gösterilerek görevden alınmış ve yerine Halil görevlendirilmiştir.²⁷ Halil’in bir süre sonra kendi rızasıyla görevi bırakması sebebiyle Veys tekrar göreve atanmıştır.²⁸ 1760’lı yıllara geldiğinde zâviyenin yıkılmış vaziyette olduğu eşkıyaların toplanma yerine döndüğü ifade edilmektedir.²⁹ Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında zâviyenin bir dönem yapılış amacı dışına çıkararak hayır işlevini yitirdiği görülmektedir.

Yine 1863 tarihli, Hacı Abdurrahman’ın kefaletiyle Ali’nin sorumlu olduğu Şeyh Mesud Horasanî Türbesi’ne ait öşür gelirlerinin, türbenin imarı için harcanmasına dair bir muhasebe kaydına rastlanmaktadır.³⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre de Şeyh Mesud Horasanî Mahallesi’nin yakınlarında söz konusu geliri karşılayacak zâviye adına kayıtlı bir tarla olduğu da belirtilmiştir.³¹

Şeyh Mesud Zâviyesi’ne farklı dönemlerde yapılan mütevellî, zâviyedâr, şeyh, türbedâr ve kandildâr atamaları arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tespit edebildiğimiz mütevellîlik tevcihine yönelik kayıtlar şu şekildedir: 1692’de yeniden Hacı Mehmed’e³²; 1701’de vefat eden Zülfi’nin yerine bir akçe maaş ile Hacı Hüseyin’e³³; 1728’de Hacı Mehmed’in görevden alınmasıyla günlük iki akçe maaş ile Hafız Câbir’e³⁴; 1731’de Hafız Câbir’in görevden alınmasıyla günlük iki akçe maaş ile Veys’e³⁵; 1758’de Veys’in ölümüyle günlük iki akçe maaşla Şeyh Seyyid Yahya Halife’ye³⁶; 1886’da Mustafa b. Hacı Mukîm’in ölümüyle yerine kardeşi Osman Efendi’ye³⁷ tevcih edilmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren ise zaviyeye farklı cihetlerde atamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. 1701’de Zülfi’nin ölümüyle günlük bir akçe ile Hacı Hüseyin’e³⁸; 1701’de günlük bir akçe ile yeniden tevdi ile Hacı Hasan’a³⁹; 1717’de Şeyh Üveys’in hizmete ehil olmadığı gerekçesiyle Halil’e türbedârlık tavih edilmiştir.⁴⁰ 1718’de Halil’in kendi rızasıyla görevden el çekmesiyle Şeyh Üveys şeyhliğe getirilmiş⁴¹; 1727’de Şeyh Üveys’in görevden alınmasıyla günlük bir akçe ile Hâfız Câbir türbedâr ve şeyh olarak atanmış⁴²; 1789’da Derviş Mehmed’in ölümüyle zâviyedârlığa büyük oğlu Derviş Mustafa⁴³; 1805’de ise türbedâr ve şeyhliğe günlük bir akçe ile Üveys⁴⁴ve 1808’de günlük iki akçe ile Üveys yeniden atanmıştır.⁴⁵ XVIII. yüzyıldan itibaren tespit edebildiğimiz kandildâr/kandilci tevcihine yönelik kayıtlarda bu görevin 1706’da Zülfi’nin ölümüyle Hacı Hüseyin’e⁴⁶; 1810’da Veys’in göreve müdahale etmesi üzerine günlük bir akçe ile Hacı Hasan’a⁴⁷ tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zâviyede XVIII. yüzyıldaki görevlendirmelerin başta mütevellîlik olmak üzere şeyhlik, zâviyedârlık, türbedârlık atamaları olduğu görülmekle birlikte kandilci tevcihine de rastlanmaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ise şeyhlik görevinin türbedârlıkla birlikte tevcih edildiği görülmektedir.

2. Emir Mencik Zâviyesi ve Vakıfları

Günümüzde sadece mescit kısmı ayakta kalan ve mescitle birlikte zâviye, medrese ve imareten ibaret olan külliye⁴⁸ Memlûklerin Şam Meliki Emir Mencik tarafından yaptırılmıştır.⁴⁹ Atandığı bölgede halife veya sultan adına siyasî, idarî ve malî konularda yetkili olan emirlik vazifesi, Memlûk devrinde bütün rütbelerdeki kumandanlara verilen bir unvan olmuştur.⁵⁰ Nitekim Memlûk devrinde (1250-1517) sultandan sonra rütbesi yüksek emirlerin geldiği bilinmektedir. Söz konusu emirlerin köle statüsünde Mısır’a getirilmeleri birlikte ‘tibâk’ adı verilen askerî kışlada eğitim gören azat edildikleri ve ardından çeşitli görevlere getirildikleri bilinmektedir.⁵¹ Bu bağlamda Emir Mencik de Memlûkler tarafından Şam emirliği görevini üstlenen askerî bir görevli olarak

²⁷ BOA, İE.EV., 40/4595.

²⁸ BOA, İE.EV., 55/6103.

²⁹ BOA, C. ML., 112/ 4975.

³⁰ VGM Defter, 18254-1, 13 Rebiulevvel 1280.

³¹ VGM, EV.MKT, 702/164.

³² VGM, HD, Numara: 1160, v. 21(H. 1103)

³³ VGM, HD, Numara:1160, v. 186.(H. 1113)

³⁴ VGM, HD, Numara:1128, v. 12.(H. 1140)

³⁵ VGM, HD, Numara:1088, v. 49.(H. 1143)

³⁶ VGM, HD, Numara:1090, v. 125.(3 Receb 1171)

³⁷ Urfa Şerhiye Sicili No:227 123-64(1304)

³⁸ VGM, HD, Numara:1160, v. 186.(1113)

³⁹ VGM, HD, Numara:1160, v. 87.(1115)

⁴⁰ BOA, İE.EV., 40/4595.(1129)

⁴¹ BOA, İE.EV. 55/6103.(1130)

⁴² VGM, HD, Numara:1128, v. 12.(1140)

⁴³ BOA, C.EV. 471/23814.(1203)

⁴⁴ VGM, HD, Numara:1118, (1220)

⁴⁵ VGM, HD, Numara:1118, v. 73.(1223)

⁴⁶ VGM, HD, Numara:1160, v. 190.(1118)

⁴⁷ VGM, HD, Numara:1118, v. 74.(1225)

⁴⁸ Urfa’da Emir Mencik tarafından yaptırıldığı anlaşılan bir hamam ve han da bulunmaktadır. bkz. Kürkçüoğlu, agm, s. 344.

⁴⁹ Bizbirlik, age, s. 376.

⁵⁰ Abdülaziz ed-Durî, “Emir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 121-123.

⁵¹ Fatma Akkuş Yiğit, “Emir ve Devlet: Dimaşk Naibi Emir Tengiz’in Hayatı”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014, S. 14/1, s. 128.

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

zaviyenin inşasını gerçekleştirmiştir.

Şam, Halep, Tarsus ve Birecik'de de aynı adla zâviyeleri tespit edilen ve Memlûk Sultanı Berkûk devrinde Şam Nâibliği görevini yürüten Emir Mencik⁵²'in tam adı İbn Tagriberdî'de Emir Seyfeddin Muncuk el-Yusufî (Seyfeddin Muncuk bin Abdullah el-Yusûfî en-Nâsirî Atabag el-Asâkir, el-Melikü'l-Mansur/ö. 1375) olarak geçer. Muhammed Ali devrinde önce Şam ve ardından da 1364 yılı Tarsus nâibliği görevini yürütür.⁵³ Şam nâibi⁵⁴ olarak görev yaparken Sultan'ın emriyle önce Mısır'a gelir ancak tutuklanacağı haberini alması üzerine ortadan kaybolur. Daha sonra Şam'da bir evde yakalanarak Kahire'ye getirilir. Emir Mencik, Şam'da yakalandığı sırada başında bir külâh ve üzerinde de bal rengi bir sufi elbisesi vardır. Sultan tarafından affedilerek Şam tabihane emirliği⁵⁵ teklif edilen Emir Mencik teklifi kabul etmemesi üzerine azledilerek serbest bırakılır. (1359/60)⁵⁶ Siyasî hayatında Şam, Tarsus, Urfa ve Birecik şehirlerinin yönetimini üstlenmesi bu şehirlerde onun adına birer zâviye ve zâviyeye bağlı vakıfların teşekkül ettiğini akla getirmektedir. Nitekim Osmanlı arşivinde söz konusu şehirlerde teşekkül eden zâviyelere ait pek çok kayıt yer almaktadır.

Zâviyenin 19 Şubat 1374 tarihli vakfiyesine göre gelirlerinin tamamı, Vefâî tarikatı şeyhlerinden Seyyid Celâleddin ve evlâdına ait olmak üzere zâviyeye tahsis edilmiştir. Vakıf gelirlerinin bir bölümü de Ayn-ı Halilürrahman, Mevlüd-i Halilürrahman, Şeyh Mesud Zâviyeleri ile Temürboğa Medresesi gibi müesseselerde görevli olanlara ve bazı seyyid ve alimlere cihet olarak şart koşulduğu görülmektedir.⁵⁷ Buradan hareketle zâviye vakfının hayrî⁵⁸ bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹ Yine vakfiyesinden hareketle zâviyenin ilk dönemlerde Vefâî tarikatına bağlı bir müessese olarak hizmet verdiği de anlaşılmaktadır.

Bizbirlik ve Karakeçili, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yer alan Hurufat defterlerinde Ruha kazasında Emir Mencik Zâviyesi ve Mesciti'ne yapılan atamalara dair kayıtlara yer vermektedirler. Bu bağlamda vakfa yapılan mütevellilik ve imamet gibi tevcihler takip edildiğinde vakıf varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁶⁰ Vakfın XX. yüzyılın başlarında da varlığını sürdürdüğüne dair 1916'da vakıf arsasına hastane yapıldığına ilişkin bir kayıt da bu durumu doğrulamaktadır.⁶¹

Urfa'daki Mencik Zâviyesi ile ilgili arşiv kayıtlarında bilhassa görev tevcihlerini içeren pek çok kayda rastlanmaktadır. Bunlar arasında Urfa'da Emir Mencik vakıflarında duacılık vazifesi babadan evlada geçmesi şart koşulmuşken günlük iki akçe ile Seyyid İbrahim adlı birisinin berat alarak bu vazifeyi alması üzerine görevden alınarak mütevellî Seyyid Hasan arzıyla Seyyid Ahmed'e tevcih edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.⁶²

1518 tahririne göre zâviye vakfının gelirleri gayrimenkul kira gelirlerinden oluşmakta olup söz konusu gelirin büyük bir kısmı görevlilerin maaşları ve yemek masrafları için harcanmaktadır. Bu durum vakıf hesaplarında pek fazla bir bakiye bırakmamıştır. Ancak 1523'te yemek masraflarının gider olarak kaydedilmemesi nedeniyle vakıf gelirlerinde artış gözlenmiştir. 1540 yılına gelindiğinde ise 1523'e göre gelirlerin iki buçuk kat arttığı gözlenmektedir. 1564 sonrasında gelirlerde bir düşüş yaşanmış ve zamanla zâviye vakfı açık verir hale gelmiştir.⁶³

⁵² Tarsus'taki Emir Mencik Zâviyesi ile ilgili kayıtlar için bkz. Mütevellilik tevcihi, BOA, AE. SAMD. III, 162/15833, 20.2.1125; BOA, C.EV, 350/17777, 29.3.1212; BOA, C.EV. 383/19420, 29.5.1233; BOA, ŞD, 2128/7, 19.8.1316; Şeyhlik tevcihi, BOA, C.EV, 389/19713, 29.3.1179; BOA, AE. SMST. III, 198/15605, 29.12.1185; BOA, AE. SMST. III, 198/15606, 29.12.1185; Nâzırlık tevcihi, BOA, AE.SSLM.III, 63/3825, 29.12.1210; İmâmet tevcihi, BOA, C.EV, 465/23526, 29.6.1212; Ferrâşlık tevcihi BOA, C.EV, 441/22342, 29.6.1173; BOA, C.EV, 94/4670, 21.3.1206; BOA, AE.SSLM.III, 252/14624, 29.12.1220; Câbilik/Tahsildârlık tevcihi, BOA, C.EV, 19/942, 9.1.1177, BOA, C.EV, 94/4670, 21.3.1206; BOA, AE.SSLM.III, 252/14624, 29.12.1220; Vakıf akarâtı, BOA, C.EV., 58/2880, 2.7.1210. Şam, Halep ve Birecik'teki Emir Mencik Zaviyeleri ile ilgili kayıtlar için bkz. Şam, Halep ve Birecik'te Menciloğulları'na ait evkâf olduğu, BOA, İE. EV. 50/5562, 23.3.1121; Şam, Halep ve Birecik'te Emir Mencik evkâfı mütevellilik tevcihi, BOA, C. EV. 1/32, 18.9.1178; Şam'da Menciloğulları Vakıflarına mütevellilik tevcihi, BOA, C. EV. 517/26150, 18.11.1145; Şam, Halep ve Birecik'te Emir Mencik evkâfı cihetlerine yapılan muhtelif atamalar, BOA, C. EV. 613/30932, 13.7.1217; Şam'da Emir Mencik Bey Vakfına kâtiplik ciheti tayini, BOA, C. EV. 660/33294, 29-04-1165; Şam'da bulunan Menciloğulları vakfı, BOA, İE. EV. 24/2894, 23-09-1104.

⁵³ İbn Tagriberdî, *age*, s. 28.

⁵⁴ İslam devlet teşkilatında yer alan ve hükümdara, valiye veya kadiya vekâlet eden yardımcı. Bkz. Casim Avcı, "Nâib", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 311.

⁵⁵ Tablhâne Emirliği: İslâm devletlerinde askerî mûsiki teşkilâtından sorumlu kişiyi ifade etmektedir. bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Tablhâne", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 333.

⁵⁶ İbn Tagriberdî, *age*, C. 11, s. 108.

⁵⁷ Bizbirlik, *age*, s. 376; Turgut, *age*, s. 197; Esra Çıplak, "Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Birci Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, S. 7/1, s. 419.

⁵⁸ Hayrî vakıflar, kurucuları tarafından mülklerinin bir kısmı vakfa dönüştürülerek gelirlerinin kendileri yahut başka kişiler kanalıyla tesis edilen bir kamu kuruluşuna tahsisini şart koşan vakıflardır. bkz. Bahaeddin Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 14-15.

⁵⁹ Bizbirlik, *age*, s. 376.

⁶⁰ Bizbirlik, *age*, s. 376; Enver Karakeçili, "Ruha Kazası'na Ait Hurufat Defterlerinin (1690-1837) Muhteviyatı ve Şehrin Yapılarına İlişkin Sayısal Tespitler", *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa 1*, Ed. Kasım Şulul, Ömer Sabuncu, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara 2017, s. 388, 390.

⁶¹ BOA, DH.HMŞ., 2-11, 7 Haziran 1332.

⁶² Karakeçili, *age*, s. 380.

⁶³ Bizbirlik, *age*, s. 376.

Bu kayıtlarla birlikte Osmanlı arşiv kayıtlarında vakfa yapılan mütevellilik, mutasarrıf/nazırlık, müderrislik, muallim-i sıbyan atamalarına da rastlanmaktadır. Nitekim 1722 tarihli bir kayıta evlâdiyet üzerine görev yapan Seyyid Celaleddin'in ölümüyle zâviyenin mütevelliliğine günlük sekiz akçeyle kardeşi Seyyid Sadeddin getirilmiştir.⁶⁴ 1745 tarihli bir kayıta müteveli olarak görev yapan Mehmed Halife'nin ölümüyle yerine günlük dokuz akçeyle oğlu Abdullatif getirilmiştir.⁶⁵ 1760 tarihli bir kayıta ise cülûs-ı Humâyûn nedeniyle vakfın mutasarrıfı Abdullatif'in günlük dokuz akçeyle beratı yenilenmiştir.⁶⁶ 1755 tarihli bir kayıta da vakfın mutasarrıf nâzırı Seyyid Hüseyin'in vefatıyla yerine Seyyid Hasan getirilmiştir.⁶⁷ Bu kayıtlardan hareketle boşalan cihetlerin evlat veya kardeşlere verildiği anlaşılmaktadır.

Urfa'ya bağlı köy ve mezraa vakıflarını içeren bir çalışmada 1856 yılında Tilbağbad, Bozhüyük ve Külaflı köylerinin vakıf hisselerinin Emir Mencik Camii Vakfı geliri olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁸ Urfa Şer'iyye Sicillerine göre yapılan bir çalışmada ise 1877 tarihinde Emir Mencik Vakfı mütevellisi Hacı Emin oğlu Mehmed Salih'dir.⁶⁹ Bu bilgiden hareketle zâviyeye XIX. yüzyıldan itibaren mütevellî dışında bir tevcih yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu zâviyelerle ilgili bir diğer husus, zâviyenin herhangi bir tarikatla bağlantısının olup olmamasıdır. Selçuklu dönemi ve Osmanlı erken devrine ait zâviye şeyhlerinin farklı tarikat mensubu oldukları bilinmekle birlikte bu sistemin zamanla babadan oğula geçen yapıya dönüştüğü ve zâviye vakıflarının yönetimlerinin de belli aileler tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.⁷⁰ Bu bağlamda çalışma konumuza âit zâviyelerin hangi tarikatlara mensub olduklarına ilişkin doğrudan bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak Emir Mencik zâviyesinin vakfiyesinden hareketle ilk XII. yüzyıl ve sonrasında Vefâî tarikatına bağlı bir müessese olarak teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde arşiv kayıtlarında herhangi bir tarikat ismi zikredilmediği için bu etkinin devam edip etmediği belli değildir.

SONUÇ

Urfa'da Memlûk ve Eyyûbî devrinden Osmanlı'ya intikal eden Emir Mencik ve Şeyh Mesud zâviyeleri dönem Urfa'sının dinî ve sosyo-kültürel hayatına katkı sağlayan müesseseler arasında yer almaktadır. Bunlardan Şeyh Mesud Zâviyesi yaklaşık sekiz yüz elli yıllık, Emir Mencik Zâviyesi ise altı yüz elli yıllık bir vakıf müessesesi olarak ön plana çıkmaktadır. Emir Mencik Zâviyesi'nin vakfiyesinden hareketle XIV. yüzyıl ve sonrasında Vefâî tarikatına bağlı bir müessese olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Ancak Şeyh Mesud Zâviyesi'nin herhangi bir tarikat bağlantısına rastlanmamıştır. Söz konusu zâviyeler, vakıf anlayışıyla varlıklarını muhafaza edebilmiş ve giderlerinin karşılanması için bazı tarım alanlarının gelirleri de bu vakıflara tahsis edilmiştir.

Zâviyelerde verilen hizmetler ve görevlendirmelere bakıldığında ise arşiv kayıtlarının tanıklığıyla XX. asır başlarına kadar faaliyette bulunduğu anlaşılan her iki zâviyeye yönelik atamalar tespit edilebilmektedir. Bunlar arasında şeyhlik, mütevellilik, mutasarrıf/nazırlık, zâviyedârlık/türbedârlık, câbilik, müderrislik, kandildârlık gibi atamalar bulunmaktadır. Söz konusu vakıfların küçük ölçekli olmasından dolayı genellikle mütevellilik, mutasarrıf/nazırlık şeyhlik ve zâviyedârlık/türbedârlık cihetlerinin aynı kişilere verildiği gözlenmiştir. Zâviyelerin cihet değişimi ise genellikle vefât, kötüye kullanma, ferâgat/görevden el çekme ve yeniden atama gibi nedenlerle yapılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BOA(Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), AE. SAMD.III, 218/21069, 1 Safer 1135.

BOA, AE. SAMD. III, 162/15833, 20 Safer 1125.

BOA, AE. SMST. III, 198/15605, 29 Zilhicce 1185.

BOA, AE. SOSM.III, 76/5800, 13 Şevval 1168.

BOA, AE.SSLM.III, 63/3825, 29 Zilhicce 1210.

BOA, AE.SSLM.III, 252/14624, 29 Zilhicce 1220.

⁶⁴ BOA, AE. SAMD.III, 218/21069, 1 Safer 1135/11 Kasım 1722.

⁶⁵ BOA, C.MF, 95/4750, 8 Zilkade 1158.

⁶⁶ BOA, C. EV, 384/19471, 13 Cemaziyelevvel 1173.

⁶⁷ BOA, AE. SOSM.III, 76/5800, 13 Şevval 1168.

⁶⁸ Turgut, agt, s. 164.

⁶⁹ Yasin Taş, "Osmanlı Dönemi Urfa Vakıflarında Suistimaller ve Görevden Alınmalar", *Osmanlı Urfası*, C. II, Urfa Okulu Yayınları, Şanlıurfa 2017, ss. 455-471.

⁷⁰ Ahmet Yasar Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1978, s. 262-263.

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

- BOA, C. EV. 1/32, 18 Ramazan 1178.
BOA, C. EV. 517/26150, 11 Zilkade 1145.
BOA, C. EV. 613/30932, 13 Receb 1217.
BOA, C. EV. 660/33294, 29 Rebiülahir 1165.
BOA, C. ML., 112/ 4975.
BOA, C.EV, 19/942, 9 Muharrem 1177.
BOA, C.EV, 350/17777, 29 Rebiülevvel 1212.
BOA, C.EV, 384/19471, 13 Cemâziyelevvel 1173/2.
BOA, C.EV, 389/19713, 29 Rebiülevvel 1179.
BOA, C.EV, 441/22342, 29 Cemâziyelevvel 1173.
BOA, C.EV, 465/23526, 29 Cemâziyelevvel 1212.
BOA, C.EV, 94/4670, 21 Rebiülevvel 1206.
BOA, C.EV, 94/4670, 21 Rebiülevvel 1206.
BOA, C.EV. 383/19420, 29 Cemâziyelevvel 1233.
BOA, C.EV., 58/2880, 2 Recep 1210.
BOA, C.MF, 95/4750, 8 Zilkade 1158.
BOA, DH.HMŞ., 2-11, 7 Haziran 1332.
BOA, İE. EV. 24/2894, 23 Ramazan 1104.
BOA, İE. EV. 50/5562, 23 Rebiülevvel 1121.
BOA, İE.EV, 40/4595.
BOA, İE.EV., 55/6103.
BOA, ŞD, 2128/7, 19 Şaban 1316.
VGM(Vakıflar Genel Müdürlüğü) Defter, 18254-1, 13 Rebiulevvel 1280.
VGM, EV.MKT, 702/164.
VGM, HD, Numara:1088.
VGM, HD, Numara:1090.
VGM, HD, Numara:1118.
VGM, HD, Numara:1128.
VGM, HD, Numara: 1160.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara 1999.
AKKUŞ YİĞİT, Fatma, “Emir ve Devlet: Dımaşk Naibi Emir Tengiz'in Hayatı”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014, S. 1/14, ss. 127-144.
ALPTEKİN, Coşkun, “Zengi'nin Urfa'yı Fethi”, *Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 1/4, Erzurum 1986, ss. 69-78.
AVCI, Casim, “Nâib”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 311-312.
AYDEMİR, Salih, “Anadolu'nun Gönül Fatihleri: Horasan Erenlerinin Urfa'daki İzleri-Şeyh Mes'ud Nişaburi, Bediüzzaman Ahmed Hemedani ve Dede Garkın Horasan”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, Ed. Süleyman Gezer, Ankara 2019, ss. 561-569.
BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I İstila Devrinde Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, ss. 279-386.

BİRECİKİLİ, İhsan Burak, “Medine-i Urfa Şer’iyye Sicillerine Göre Urfa Kazasında Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, S. 37, Haziran 2012, ss. 245-264.

BİZBİRLİK, Alpay, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği’nde Vakıflar*, TTK Basımevi, Ankara 2002.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

ÇIPLAK, Esra, “Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Burcî Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, S. 7/1, ss. 414-435.

ED-DÛRÎ, Abdülazîz, “Emir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 121-123.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Tablhâne”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 333.

GÜLER, Mustafa, “Urfa Şeyh Mes’ud Horasani Zâviyesi”, *Megaron*, 2017; S. 12/4, ss. 589-604.

<https://mufity.blogspot.com/2021/02/urfada-hacclardan-geri-alnmas-sonrasnda.html>. Erişim Tarihi: 18/01/2022.

İbn Tagrıberdî, *en-nucûmu’z-zâhire fî mülûk Mısır ve’l-Kâhire*, C. 11, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1950.

İbnü’l-Esir, *el-kâmil fi’t-târîh*, C. IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Cihet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. VII, ss. 546-548.

KARAKAŞ, Mahmud, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları 12, Ankara 2001.

KARAKEÇİLİ, Enver, “Ruha Kazası’na Ait Hurufat Defterlerinin (1690-1837) Muhteviyatı ve Şehrin Yapılarına İlişkin Sayısal Tespitler”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, Ed. Kasım Şulul, Ömer Sabuncu, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara 2017, ss. 378-399.

KAZICI, Ziya, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5-6, 1987-1988, İstanbul 1993, ss. 85-102.

KAZICI, Ziya, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Vakıf Müessesesine Dâir Araştırmalar”, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat, “Şanlıurfa(Mimari)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 343-346.

OCAK, Ahmet Yaşar; Faruqhi, Suraiya, “Zâviye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, MEB Yayınevi, İstanbul 1986, ss. 468-476.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1978, ss. 247-269.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik Kalenderîler(XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Basımevi, Ankara 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZKÖSE, Kadir, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7/1, Sivas 2003, ss. 249-280.

ÖZTÜRK, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınevi, İstanbul 1993.

ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

TAŞ, Yasin, “Osmanlı Dönemi Urfa Vakıflarında Suistimaller ve Görevden Almalar”, *Osmanlı Urfası*, C. II, Urfa Okulu Yayınları, Şanlıurfa 2017, ss. 455-471.

URFA'DA MEMLÜK VE EYYÜBİLERDEN OSMANLI'YA İNTİKAL EDEN ZÂVİYELER VE VAKIFLARI

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat, İstanbul 1993.

TURGUT, Bahattin, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, MEB Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 153-172.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 479-486.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, TTK Basımevi, Ankara 2003.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>